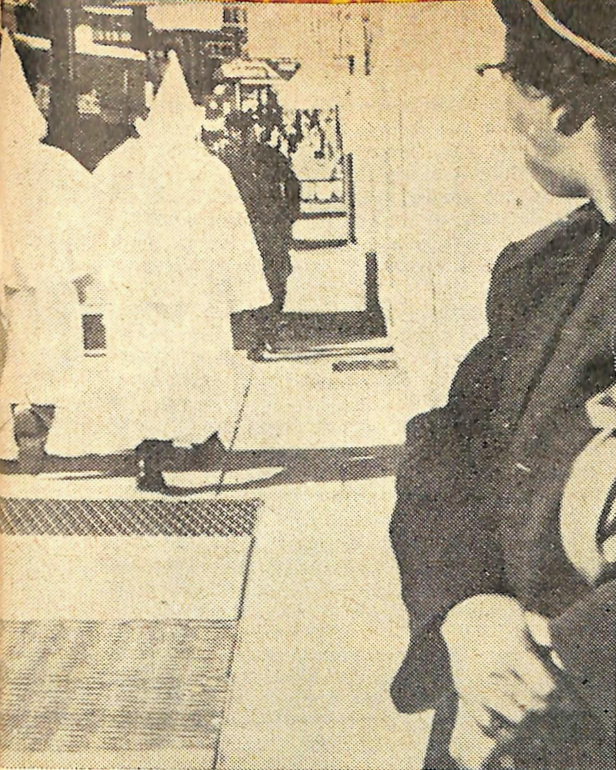




MENS en Wereld



Zonder God en gebod

Wij hebben al eens eerder over die witte verklede, fanatieke, onvolwassen wreedaards geschreven, die Ku Klux Klanners. Hier ziet u er weer twee lopen, op weg naar een vergadering gehouden onder de leuze „Wij geloven in de blanke meerwaardigheid“. Een donkere vrouw kijkt ze angstig na, van om de hoek. „Wat gaat daar weer gebeuren tegen ons?“ denkt zij.

Wat gaat er gebeuren tegen ons, denken negers, denken joden, denken allen die, als minderheden levend te midden van meerderheden die hen haten, angst hebben. Overal in de wereld lopen, ageren, schieten, vergaderen, dreigen mensen die menen dat zij meer waard zijn dan alle anderen. Overal heerst de angst, de bedreiging, de machteloosheid van mensen die er anders uitzien dan de „superieuren“, de zwakken die luid brallen dat zij beter zijn, de waarheid bezitten. Allemaal stakkerds die eigen rechter zijn, die partij zijn en oordelen in opperste onredelijkheid. Het respect voor de medemens in zijn anderszijn en anders-denken is ver te zoeken. Als men de menselijke samenleving in onze tijd beschouwt is er alle reden tot de grootste somberheid, tot het diepste pessimisme.

Blijkbaar kunnen de mensen het niet opbrengen om een samenleving te organiseren waarin de mens geëerbiedigd wordt in zijn bescheiden eis om met rust gelaten te worden in een streven om het leven te leiden zoals hij zelf wil. De systemen, die het heil voor allen weten, overheersen de wereld, maken die wereld onbewoonbaar. En zó diep is de teleurstelling bij tallozen, dat zij geneigd zijn zich terug te trekken en het wel te geloven. Zij zien alle Ku Klux Klanners en alle andere fanatici als een natuurramp, waartegen niets te doen valt. Zij geven het op.

Wij menen dat dit zich terugtrekken voortkomt uit een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef. Het is onze taak om de wereld iets beter, iets menselijker, iets bewoonbaarder achter te laten dan wij die aantreffen. Een wereld zonder dreiging van Ku Klux Klanners, overal. Dit is de opdracht die ons menszijn ons geeft.

Naar aanleiding van de Hongarij-kwestie is alom weer een oud sprookje opgedoken. Namelijk dat ongodsdienstigheid tot ontmenselijking zou leiden, en aangezien ons humanisme ongodsdienstig is, zou het tegen dergelijke ontsporingen geen weerstand kunnen bieden. Beide delen van de redenering zijn fout. Niet ongodsdienstigheid verleidt tot diktatuur en terreur, maar de aanspraak op het uitsluitende bezit van de waarheid en de daarmee verweven vergissing dat de waarheid kan worden afgedwongen. Daarom staat ook het katholicisme bloot aan de bekoring van de diktatuur. In dit opzicht staat het dicht bij het kommunisme dan velerlei ongodsdienstigheid.

En onjuist is ook de veronderstelling dat ons humanisme niets anders dan ongodsdienstigheid zou zijn. Het is ongodsdienstig, maar het biedt daarbij een grondslag voor de eerbiediging van iedere mens in zijn menselijke vrijheid. Het ziet zelfs zijn taak in de verdediging, verbreiding en verdieping van deze overtuiging. Daarom lijkt het op misleiding ons humanisme in verband te brengen met de Hongaarse tragedie.

In dit verband moet ook „De Maasbode“ weer genoemd worden die 16 november j.l. schreef:

„Het God ontkennende humanisme lijdt aan een innerlijke dialektiek, waardoor het onvermijdelijk omslaat in anti-humanisme. De humanistische grondidee, dat de mens zichzelf genoeg is, verkeert immers, gelijk in de Europese geschiedenis duidelijk naar voren springt, juist in de ontkenning van de mens en zijn waardigheid. Zonder God als fundament verwordt

de menselijke samenleving onvermijdelijk tot een strijd van allen tegen allen.“

En: „Alleen het kristelijke begrip van de mens is een afdoende waarborg tegen de ontmenselijking van mens en samenleving. Wanneer dr. Van Praag opmerkt, dat het kristendom zich al te vaak met menonwaardige praktijken, als door hem genoemd, vereenzelvigd heeft, dan vereenzelvigt hij op onverantwoorde wijze het gedrag van sommige kristenen met het kristendom als zodanig.“

Mag ik daaromtrent nu twee vragen stellen?

1. Als in de diktatuur de ontkenning van de mens uit de humanistische grondidee zou voortvloeien, hoe moet men dan figuren als Péron, Franco, Dolfuss en Hitler verklaren, die voorzover bekend allen godsdienstig, en veelal rooms-katholiek waren?

2. Als men het kristendom niet vereenzelvigen mag met het gedrag van sommige kristenen, waarom mag men dan wel het humanisme vereenzelvigen met het gedrag van sommige... niet-humanisten?

Daarom zou ik graag een klaar en duidelijk antwoord krijgen. En laat „De Maasbode“ nu niet zeggen: „Wij beweren slechts dat het humanisme tot ontmenselijking moet leiden“. Want dan is mijn wedervraag: En het kristendom dan? Dat biedt volgens „De Maasbode“ blijkbaar zelfs geen waarborg tegen de ontsporingen van... sommige kristenen! Of zou het misschien zo zijn dat een levensovertuiging geen waarborg is, maar een waagstuk?

P.

Waarheidsserum en leugenontdekker (1)

Waarheidsserum en leugenontdekker zijn de laatste tijd weer eens in het nieuws geweest doordat de Nederlandse Juristen-Vereeniging voor haar jaarvergadering, de afgelopen zomer, een agendapunt gemaakt had van de vraag of wij deze middelen bij de strafvervolgving mogen toepassen om de waarheid te vinden. De beantwoording van deze vraag ligt minstens evenveel op levensbeschouwelijk als op juridisch terrein en het lijkt mij daarom juist, dat ook op deze plaats aan de kwestie aandacht wordt besteed.

Ik heb de preadviezen (van mr. P. Meyes, rechter in een arrondissementsrechtbank en prof. G. A. H. Feber, lid van de Hoge Raad) gelezen en de vergadering bijgewoond, en het is mij vergaan zoals het wel meer gaat, wanneer men zich in een vraagstuk gaat verdiepen: toen ik er niets van wist, was ik heel zeker van mijn zaak, nu ik er iets over gelezen en gehoord heb, ga ik aarzelen. Stel u gerust lezer: beide middelen werden op de vergadering als ontoelaatbaar verworpen door een zeer grote meerderheid en ook ik heb mij daarbij aangesloten. Maar toch, hoe meer ik erover nadenk, hoe meer ik ga twifelen. U kunt dan ook van mij geen afgeronde beschouwing verwachten met een duidelijke konklusie. Ik geef er de voorkeur aan de zaak aan u voor te leggen in het vertrouwen dat de lezers de discussie, welke door de Juristenvereniging op gang werd gebracht, in ons blad zullen willen voortzetten.

We hebben hier te doen met twee middelen van geheel verschillende aard, zodat men heel goed tegen het één en vóór het ander kan zijn. Laten we beginnen met de leugenontdekker. De naam is, om te beginnen, niet juist. Het apparaat ontdekt geen leugens, maar emoties. Het is gebaseerd op het feit, dat onze emoties lichamelijke reacties opwekken, in de vorm van verhoogde zweetafscheiding, bloeddruk e.d. Men stelt aan de proefpersoon bepaalde vragen en het apparaat registreert de lichamelijke begeleidingsverschijnselen van de emoties, welke door deze vragen worden opgeroepen. Het is niet eens nodig dat de proefpersoon op de vragen antwoordt, ook als hij zwijgt ondergaat hij de emotie, welke door het apparaat geregistreerd kan worden. Uit het feit dat bepaalde vragen emoties opwekken kan men afleiden dat de proefpersoon in een bepaalde relatie tot het in de vraag aangeraakte onderwerp staat. Het is dan verder een kwestie van het stellen van de juiste vragen in de juiste volgorde. Door de onderwerpen, waarmee de proefpersoon blijkbaar geen relatie heeft, steeds uit te schiften kan men de kring steeds nauwer toehalen. Op deze wijze werd in Amerika een geruchtmakende moordzaak, waarin men maar weinig aanwijzingen had (de z.g. cemetery murders case) tot een oplossing gebracht.

Nu zijn er twee dingen wel duidelijk. Ten eerste is minstens even belangrijk als het apparaat: de deskundigheid van de onderzoeker. De vragen moeten op de juiste wijze worden gesteld en gerangschikt. De verdachte behoort op de juiste wijze over de betekenis van het apparaat te worden ingelicht. Aan een hele serie voorwaarden moet zijn voldaan (de verdachte mag niet vermoeid zijn; „nooit en te nimmer” zei mr. Meyes, „mag het apparaat worden toegepast direkt nadat de verdachte een verhoor heeft ondergaan”, de ondervraging mag niet te lang duren, enz.) Ten tweede moet men bedenken, dat de uitkomst van het apparaat zelf nimmer enig bewijs oplevert. Het apparaat kan slechts aanwijzingen opleveren in welke richting men de oplossing moet zoeken en bovendien kan toepassing van het apparaat leiden tot een bekentenis. Voor ons recht blijft dan de vraag of men op een langs deze weg verkregen bekentenis acht mag slaan.

Er zijn verder verschillende methoden om de normale nervositeit en een emotie als gevolg van het feit, dat men weet, dat men van iets verdacht wordt, te onderscheiden. Aangenomen wordt, dat het apparaat in 95 pct. van de gevallen een resultaat oplevert, dat overeenkomt met de werkelijkheid, in 4 pct. tot een onduidelijke uitslag leidt en in 1 pct. faalt.

Vraag is nu: mogen wij dit apparaat toepassen in strafzaken? De preadviseur mr. Meyes had tegen de toepassing eigenlijk geen doorslaggevend moreel bezwaar, maar wees haar af op praktische gronden. De deskundigheid, welke van de onderzoeker wordt verlangd, is zó groot, dat in Nederland niemand te vinden is, die met het apparaat kan omgaan. Men zou dus iemand moeten laten opleiden in Amerika en voor hem zou in ons land geen voldoende emplot bestaan. Want het is buiten kijf, dat men het apparaat zeker niet voor ieder eenvoudig diefstalletje zou toepassen, doch alleen in zeer ernstige zaken waarin bewijs langs andere weg vrijwel uitgesloten is.

Principieel zag mr. Meyes eigenlijk weinig bezwaar. Iedereen die een verhoor afneemt, doet in wezen hetzelfde als de leugenverklikker, alleen op honderd maal minder exakte wijze. Men let op de reacties van de verdachte, of hij bloost, zenuwachtig wordt, met de voeten schuift enz. Het apparaat laat de wil en de geest van de verdachte volledig intact. De lichamelijke hinder welke de verdachte van het apparaat ondervindt, is volgens mr. Meyes gering. Moeten wij weigeren de exakte methode toe te passen, wanneer wij van de gebrekkige methode reeds lang gebruik maken?

Is er, zou ik er nog aan willen toevoegen, nu werkelijk zoveel principieel verschil tussen het gebruik maken van de grafologie en de daktyloskopie in strafzaken en deze methode. De ontkenkende verdachte verraadt zich door zijn handschrift en door zijn vingerafdruk, waarom dan eigenlijk niet door zijn zorgvuldig geregistreerde emoties? Volgens mr. Meyes is de emotionele afkeer, welke wij van dit middel hebben, te verklaren uit de grenzeloos onverantwoordelijke wijze waarop in Amerika met het apparaat is omgesprongen, al zijn er juist in Amerika ook weer grote deskundigen die een zeer verantwoord gebruik ervan maken.

Maar tenslotte kan ieder middel misbruikt worden, denkt u maar aan de ernstige gevolgen van een ondeskundige of onvoorzichtige handschriftvergelijking. Een andere oorzaak van

onze afkeer vloeit naar mijn mening voort uit het feit, dat het apparaat wordt toegepast op het lichaam van de verdachte. Men krijgt het onbehagelijke gevoel, dat de verdachte wordt verlaagd tot objekt. Maar tenslotte wordt bij het onderzoek de integriteit van het lichaam volkomen intact gelaten. Men tast het lichaam nergens aan, hetgeen b.v. met een bloedproef wél het geval is.

Een zeer ernstig bezwaar tegen de leugenverklikker lijkt mij het feit dat zulke bijzonder hoge eisen moeten worden gesteld aan de deskundigheid van de onderzoeker, een deskundigheid welke hoofdzakelijk door ervaring zal zijn verkregen. Dat maakt, dat de onderzoeker praktisch onkontroleerbaar wordt en het lijkt mij bijzonder gevaarlijk methodes te gaan toepassen in ons strafproces welke juistheid niet door anderen kan worden getoetst. Dit is hoogstwaarschijnlijk een kinderziekte van vele nieuwe methoden maar zolang we deze kinderziekten nog niet te boven zijn, lijkt het mij niet raadzaam zulke methoden bij de strafvervolgving toe te passen.

Prof. Van Bemmelen voerde nog als bezwaar aan, dat door de leugenverklikker iemand ertoe gebracht kan worden een ander te verraden. Ik vraag mij af of dit een doorslaggevend argument is. Bij ieder strafrechtelijk onderzoek kan men ertoe gebracht worden onbewust aanwijzingen te geven, welke tot opsporing van een verdachte leiden.

Al met al zou ik geneigd zijn als volgt te redeneren: deze methode heeft nog teveel nadelen, laten we nog maar liever het risico lopen dat er enkele misdrijven onopgehelderd blijven. Het is altijd beter, dat er een paar misdadigers blijven rondlopen dan dat wij elkaar teveel als onderzoeksobjekt gaan beschouwen. Want ergens krijgt ons respect voor het geheimenis dat ieder mens in zich draagt, toch wel een knauw, wanneer we het opereren met dergelijke apparaten gewoon zouden gaan vinden.

Maar dan komt de overweging die me weer aan het twifelen brengt. De leugenverklikker kan niet alleen de schuld van een verdachte aan het licht brengen. Ook de onschuld kan langs deze weg worden vastgesteld. Het is benauwend te weten dat het toch telkens mogelijk is dat tegen een verdachte een goed sluitend bewijs wordt geleverd, terwijl hij het feit niet heeft begaan. Mogen wij dan een middel buiten toepassing laten, dat groot onrecht zou kunnen voorkomen? Ik moet u eerlijk zeggen: ik weet het niet. Misschien brengt u mij verder.

Een volgende keer iets over het „waarheidsserum” ofwel de narkoanalyse.

MR. H. SINGER-DEKKER

DE GRACHT

*Nu woon ik in een oud huis aan een gracht.
Ik zit dikwijls te kijken naar het water.
Dat is zo roerloos als mijn hart. Soms gaat er
een boot doorheen, zonder doel, zonder vracht.*

*Het water rimpelt even. Het lijkt wel
of het, als er een boot is doorgevaren,
steeds moeder wordt, steeds ouder. Dan bedaren
de grauwe blaren even met hun spel.*

*Niemand ziet er naar om. Het weet niet meer
waar het zijn reis begon. Ergens. Ja, ergens
moet nog de hemel zijn, van waar het neer
kwam storten, juichend door de witte bergen.
Het is of het niets meer weet, niets meer wil.
Het lijkt mijn hart wel. Dat is ook zo stil.*

MICHEL VAN DER PLAS

Uit: De Schelp. Uitg. A. A. M. Stols.

De „American Ethical Union”

Wanneer men zich tracht te oriënteren over de rol, die het moderne humanisme in Amerika speelt, ziet men zich tegenover een indrukwekkende verscheidenheid van stromingen en organisaties geplaatst. Die te overzien is voor een buitenstaander, en naar ik meen te mogen opmaken, ook voor een Amerikaan, geen gemakkelijke taak. De redenen hiervoor zijn te zoeken in het extreme individualisme van de Amerikaan, zijn behoefte aan onafhankelijkheid, die vaak, ook bij betrekkelijk kleine verschillen, een aaneensluiting tot grotere eenheden verhindert.

Aangezien ik mij in deze serie artikelen wil beperken tot de bij de IHEU aangesloten organisaties, wat Amerika betreft dus tot de AEU (American Ethical Union) en de AHA (American Humanist Association) zal ik voor de rest volstaan met te wijzen op twee artikelen van mevr. H. A. Polak-Schwarz, secretaresse van de IHEU en mijn voorgangster in deze rubriek: het eerste verscheen in „Mens en Wereld” van 24 sept. 1949, dus nog vóór de oprichting van de IHEU, onmiddellijk na een bezoek aan de Verenigde Staten, en geeft haar persoonlijke indrukken, opgedaan in gesprekken met vooraanstaande figuren uit humanistische kringen weer; het tweede verscheen in juni 1953, dus kort na het eerste internationale kongres in Amsterdam en de oprichting van de IHEU.

De aanleiding voor mij, om op dit ogenblik, met het tweede internationale kongres van de IHEU in 1957 in Londen in het zicht, weer twee artikelen aan onze Amerikaanse zusterorganisaties te wijden, ligt in de eerste plaats in het feit, dat er in de laatste jaren heel wat nieuwe Vakverbonden bij gekomen zijn, die nog betrekkelijk weinig van de internationale situatie van het moderne humanisme weten, en ten tweede daarin, dat wij in de laatste jaren door het nauwere contact over meer gegevens beschikken. Ook wilde het toeval, dat ik enige tijd geleden een redevoering in handen kreeg, door de tegenwoordige voorzitter van de AEU, de heer L. D. Mac Intyre, op 8 juli 1956 voor de „South Place Ethical Society” in Londen gehouden, waarin hij tal van interessante bijzonderheden over zijn vereniging geeft.

In 1876, dus 80 jaar geleden, werd in New York de eerste „Society for Ethical Culture” door de filosoof Felix Adler opgericht. Zij bestond uit een kleine groep mensen uit uiteenlopende milieus, die echter één ding gemeen hadden, nl. dat zij vervreemd waren van de oude dogmatische godsdiensten, en die desondanks naar iets zochten, dat hun leven zin en betekenis kon geven. Er volgden spoedig groepen in andere steden: Chicago, Philadelphia, St. Louis; en vele jaren later ook Westchester, New Jersey, Brooklyn, Washington, Los Angeles, die zich aaneensloten tot de „American Ethical Union”.

Een punt, dat in het begin altijd enige bevreemding wekt bij Europese humanisten, is het feit dat de aanhangers der etische beweging in Amerika er op staan, hun levensovertuiging als „a religion” — een religie dus — aan te duiden. De moeilijkheid blijkt bij nadere beschouwing alleen maar in de term, niet in de inhoud te schuilen. Wanneer wij de verschillende verklaringen van dit woord, waarmee wij in de loop der jaren kennis maakten, zoals: „het zich wijden aan het hoogste ideaal, dat mensen kunnen bevreeden”, — „Een gemeen-

schappelijk zoeken naar de waarden van een „goed” leven”, — „het gerichtzijn op het welzijn van het mensdom”, bekijken dan beseffen wij, dat het hier gaat om bezinning op menselijke waarden, liefde tot de waarheid, streven naar rechtvaardigheid en vertrouwen in de mens. De leuze, die boven het spreekgestoelte van de Ethical Society van New York en enkele anderen staat is dan ook: „De plaats waar mensen bij-elkaar komen om het hoogste te zoeken, is geheiligde grond”.

Maar er zijn wel fundamentele verschillen in de uiterlijke vormgeving: de stijl van de zondagochtend-bijeenkomsten van de AEU herinnert aan de traditionele vormen van een religieuze gemeenschap: men zingt b.v. gemeenschappelijk — de AEU heeft een bundel liederen voor dit doel uitgegeven onder de titel: „Wij zingen van het leven”. Funktionarissen van de etische verenigingen spreken bij geboorte, huwelijk en begrafenissen. In sommige staten van Amerika zijn deze funktionarissen wettelijk erkend, zij zijn bevrijd van militaire dienstplicht en mogen rechtsgeldige huwelijken voltrekken. (In Amerika kan een huwelijk of door de burgerlijke stand of door een erkende kerk of religieuze gemeenschap worden voltrokken.)

Hoewel het aantal leden van de AEU ook in onze tijd nog niet bijzonder groot is — het is tamelijk moeilijk om er een nauwkeurig beeld van te krijgen, want cijfers worden haast niet gepubliceerd, maar ik meen toch met stelligheid te mogen beweren dat het ledental van de AEU beneden dat van het H.V. ligt, niet alleen relatief, in verhouding tot het aantal inwoners, maar ook absoluut — heeft zij vanaf haar oprichting een belangrijke invloed op het openbare leven uitgeoefend en dat hoofdzakelijk door haar cultureel en sociaal werk. De Society van New York houdt er drie dagscholen op na, twee lagere en een middelbare, die bekend staan om hun progressieve denkbeelden; het gezamenlijke leerlingenaantal bedraagt meer dan 1100.

De zondagschool van deze Society wordt ook door een groot aantal kinderen bezocht van ouders, die, hoewel zij zelf geen lid zijn, er waarde aan hechten, hun kinderen een ondogenetische etische opvoeding te geven. Deze wordt o.a. daardoor bereikt, dat de kinderen onbevooroordeeld kennis maken met de leerstellingen van de grote godsdienstige en filosofische systemen. Daarnaast wordt grote zorg besteed aan de sociale opvoeding van de kinderen. Nadat zij de zondagschool ontgroeid

Te Bilbao in Spanje is een kongres gehouden van vroegere leerlingen van Jezuietenscholen. Onder de ongeveer duizend kongressisten bevonden zich tal van Spaanse ministers en de minister van justitie van Columbia. Het Zwitserse Evangelische persbureau, waaraan wij dit bericht ontleen, voegt er niet al te beminlijk de vraag aan toe, of de moeilijke positie van de protestanten in die landen misschien aan de persoonlijke binding van die ministers aan de Jezuietenscholen te danken is.

zijn, kunnen zij aan een van de talrijke discussie-klubs voor jongeren deelnemen.

Door het „John L. Elliott Institute” in New York, dat genoemd is naar de eerste opvolger van Felix Adler, worden geregeld kursussen voor volwassenen georganiseerd over etische, psychologische en pedagogische onderwerpen, die druk bezocht worden.

Het sociale werk van de AEU omvat een hele reeks van activiteiten, waaruit hier enige voorbeelden: in een van haar schoolgebouwen houdt de Ethical Society van New York een zomer-speelschool voor kinderen, die in hun vakantie niet naar buiten kunnen; er worden kampen gehouden o.a. voor kinderen van onbemiddelde ouders, die voor een kosteloos openthoud van drie weken in een prachtige omgeving buiten worden uitgenodigd, er zijn zomerkampen voor leerlingen van middelbare scholen en voor studenten, en er is een zomerschool voor democratische opvoeding.

De AEU heeft verder een aantal instellingen in het leven geroepen, die intussen tot zelfstandige, niet meer van haar afhankelijke instituten zijn uitgegroeid: tegen het eind van de vorige eeuw stichtte John L. Elliott in een van de armste wijken van New York, in de havenbuurt, een woonwijk die haast 50 jaar lang onder zijn leiding stond en nu nog, nadat zij al lang door de gemeente is overgenomen, zijn naam draagt. De eerste niet-konfessionele kleuterschool werd door de AEU gesticht, de „Visiting Nurses Association”, een organisatie die, eveneens op niet-konfessionele basis, voor uitzending van verpleegsters zorgt, en de „Child Study Association of America”, die oorspronkelijk voorlichting van de moeders van de leerlingen van de door de AEU geleide scholen tot doel had, maar intussen is uitgegroeid tot een over het gehele land verspreide voorlichtingsdienst op opvoedkundig gebied, hebben hun ontstaan aan de Ethical Societies te danken.

En niet te onderschatten invloed oefent de AEU verder uit door haar publikaties: naast het eigenlijke verenigingsnieuws, dat maandelijks in „Ideals at Work” (Idealen in de praktijk) verschijnt, publiceert de New Yorkse gemeenschap haar zondagochtend-toespraken in het blad „The Ethical Platform”. Het tweemaandelijks tijdschrift voor het gehele land, dat een grote omzet heeft en door de krantenkiosken verkocht wordt, behandelt theoretische en praktische vraagstukken, die voor een grotere lezerskring interessant zijn. Dit tijdschrift heette tot nog toe „The Standard”, maar heeft nu, veertig jaar na zijn oprichting, een moderner uiterlijk gekregen en draagt voortaan de titel „The Ethical Outlook”.

Er wordt vaak beweerd, dat de vuurproef voor elke beweging de dood van haar stichter is: de AEU heeft deze met sukses doorstaan. Felix Adler stierf in 1933; sindsdien is het aantal gemeenschappen van 6 tot 23 gestegen en het ledental met 90 pct toegenomen. In de laatste jaren heeft de AEU een grootscheeps plan voor kadertraining gelanceerd. De stichting, die tot dit doel is opgericht, heeft tot nog toe een bedrag van 56.000 dollar bij elkaar gebracht.

Samenvattend zou ik willen zeggen, dat de AEU in haar tachtigjarige geschiedenis een mooi voorbeeld heeft gegeven van wat een betrekkelijk klein aantal mensen, die zich van hun doel bewust zijn, vermag.*

A. C. T.

* Voor nadere bijzonderheden zie ook de brochure „Strengths and weaknesses of Ethical Religion” van Jerome Nathanson (uitg. New York Society for Ethical Culture) en het in de serie „Natur und Geist” (Hamburger Kulturverslag) verschenen artikel van de naar Amerika uitgeweken oud-voorzitter van de „Ethische Gemeinde” in Wenen, dr. W. Eckstein, getiteld: „Die Ethische Bewegung in Amerika”.

Socrates en de natuurfilosofie

Het lijkt een beetje mosterd na de maaltijd, als ik thans nog terugkom op wat er verhandeld is op de Socrates-landdag op 27 mei 1956. Als weliswaar trouw lezer van „Mens en Wereld”, doch niet lid van het Humanistisch Verbond, meende ik hierover in M. en W. niet te moeten schrijven, maar een opmerking mijnerzijds in een bepaald blad, die de redactie van M. en W. bereikte, was aanleiding dat zij mij verzocht op deze zaak wat nader in te gaan.

De bedoelde opmerking was er een van verbazing. Ik neem aan dat J. v. S. in „Mens en Wereld” van 9 juni een goed verslag van de landdag heeft gegeven. Indirekt wordt dit bevestigd door het ingezonden stuk van prof. Minnaert in een volgend nummer, die slechts op één detail in de weergave kritiek heeft. Ik verbaas mij over het feit dat in de lezingen van de professoren Minnaert en De Coninck niets blijkt van een besef van de beperkte draagwijdte van de inzichten, door hen naar voren gebracht. Zij zijn natuuronderzoekers, en vertellen belangwekkende dingen over de natuur. Ik krijg echter uit het verslag de indruk, dat zij uit hun natuurwetenschappelijke inzichten, zonder een spier er bij te vertrekken, inzichten maken van levensbeschouwelijke of, wil men, van wijsgerige aard.

Uit bepaalde natuurwetenschappelijke theorieën menen de beide hoogleraren – als ik goed lees – konklusies te kunnen trekken over zaken als „doel”, „schepping”, „vrijheid”, „wonder”, „etisch handelen”. Zo lees ik: „Hij die over een doel praat, spreekt in wezen over iemand of iets, die (dat) ingrijpt in het gebeuren om dat naar zijn wil te richten, en zo’n iemand (iets) is mij in het heelal niet bekend” (Minnaert). Het gedrag van de allerkleinste deeltjes is waarschijnlijk essentieel onwetmatig, „maar dat heeft niets te maken met de willekeur van een schepper, die dan toch zelf ook onderworpen zou moeten zijn aan dezelfde strenge wetten, waaraan de materie gehoorzaamt” (id.). „Leven is niets anders dan een complex van uiterst ingewikkelde chemische processen” (De Coninck). „Wonderen ziet men overal bijv. het wonder van de zaadcel en de eicel” maar voor de bioloog lost dit wonder zich geheel op in scheikundige en fysische gebeurtenissen” (id.). De hedendaagse bioloog komt bij zijn pogingen zijn materiaal „tot in wezen te begrijpen, altijd weer terug op materialistische grondslag” (id.). „Dit besef van te zijn gebouwd uit dezelfde materie, van te zijn gedetermineerd door dezelfde natuurwetten... geeft besef van verbondenheid” (id.).

Misschien heeft prof. Minnaert alleen bedoeld, dat op het beperkte terrein van de natuurwetenschap slechts gewerkt mag worden met begrippen als wetmatigheid, gedetermineerdheid, en dat de astronomie als behorende tot de natuurwetenschap, niet mag werken met begrippen als „doel” en „schepper”. Hiermede ga ik graag akkoord, evenzo met de stelling van prof. De Coninck, dat de microbiologie naar haar aard er naar streeft om de verschijnselen te beschrijven als chemische processen. Het is *metodisch* aanvaardbaar, dat de bioloog de levensverschijnselen bestudeert onder het gezichtspunt van scheikundig en fysisch gebeuren. Begrippen als „levensgeesten”, „bedoelingen van een schepper” e.d. zij meto-

disch, binnen het raam van de biologie, verwerpelijk. Zij zijn even misplaatst als het spreken zou zijn over het zedelijk of onzedelijk gedrag van een plant of een t.b.c.-bacil. Wel zal, dacht ik, in ieder geval de makro-bioloog het begrip „doel” niet kunnen missen, maar dan niet als doel van een „schepper”, maar als element in de interpretatie van het gedrag van dieren. Een aap klimt in een boom niet als een robot, maar met het doel, een paar bananen te pakken. Of wil prof. De Coninck van de dieren (en dus ook van de mensen) machines maken, buitengewoon gekompliceerde machines, maar toch machines?

Deze laatste twijfelende opmerking brengt mij tot een wat meer algemeen te formuleren kritische notitie. Ik kreeg namelijk al lezend de indruk, dat de heren Minnaert en De Coninck niet het besef hadden, dat de natuurwetenschappelijke uitspraken slechts op een beperkt terrein gelden. Zij schijnen te menen dat de methode van het natuurwetenschappelijk onderzoek tenslotte ook uitsluitend geeft over de levensbeschouwing. Telkens wordt de indruk gewekt dat de natuurwetenschap uitspraken zou kunnen doen over het geheel der werkelijkheid. Als prof. Minnaert mededeelt dat hem „in het heelal” geen doelstellende iemand of iets bekend is, wekt hij de indruk, dat hem in „het geheel” geen doelstellende iemand of iets bekend is. Bij prof. De Coninck doen uitspraken als: „Het leven is niets anders dan...” en „Het wonder lost zich geheel op...” bij mij diezelfde gedachten opkomen namelijk dat hij zich hier uitspreekt over het leven en het wonder in alomvattende zin. Het heeft alle schijn, dat beide hoogleraren verkondigen: de gehele werkelijkheid en dan in algemene, dus wijsgerige zin – is zó dat men nooit zinvol van „doel”, „schepper”, „wonder”, „vrijheid van de mens” kan spreken; men moet alleen spreken van „oorzaak”, „wetmatigheid”, „proces”, „determinisme”. Hun betoog maakt op de argeleze lezer de indruk van wijsgerig positivisme, om niet te zeggen materialisme, en de impressie wordt gewekt, waar „Mens en Wereld” maar weinig artikelen geeft van wijsgerige strekking, dat dit positivisme een binnen het Humanistisch Verbond zeer gangbare denkwijze is. Misschien is in de discussie, mij niet bekend, een dergelijke kritiek geuit, maar dan is zij jammer genoeg niet in het verslag vermeld. Laat mij dan, misschien ten overvloede, op deze zaken even mogen ingaan.

Positivisme is het verabsoluteren van de wereld. De positivist verklaart dat de wereld de enige werkelijkheid is. De materialistische vorm van positivisme maakt dit concreet door te verzekeren, dat „alles” bestaat uit materie of energie; dat het leven „niets anders” is dan een ingewikkeld chemisch proces; „geest” niets anders dan werking van chemische processen in de hersenen, enz.

Voor het positivistische denken is alleen datgene „werkelijk” wat in tijd en ruimte waarneembaar is. De vergissing hierbij is, dat men vergeet, dat wat in tijd en ruimte waarneembaar is, ons slechts gegeven is als objekt. Er tegenover staat het subjekt. De oer-situatie is die van het kennende en het gekende. Al onze kennis staat in de subjekt-objekt-relatie. Om het eens wat populair uit te drukken: wij hebben in die wetenschap, welke zich bezighoudt

met het tijdmatige en ruimtelijke gebeuren, op z’n hoogst slechts de helft van de werkelijkheid voor ons. Het is een oeroude denkfout om het subjekt eenvoudig over het hoofd te zien. Wie er grondig van gekureerd wil worden, leze de geschriften van denkers als Berkeley, Kant, Hegel, Heymans, Leo Polak (bijv. het geestige boek „Kennisleer contra materie-realisme”), Karl Jaspers e.a.

Het subjekt van het kennen is met natuurwetenschappelijke methoden eenvoudig niet te grijpen. Deze methoden en begrippen zijn uitstekend bij het doorvorsen van het in tijd en ruimte zich presenterende objekt. Het subjekt is in zijn grond onkenbaar. Met het oude beeld: het oog ziet zichzelf niet. Wat de mens van zichzelf waarneemt, is eo ipso al objekt.

Aan het subjekt wordt het objekt geschonken. Anderzijds wordt het subjekt bepaald door normen, die het denken (intellectueel), leven (moreel) en scheppen (esthetisch) van de mens richten.

Vele denkers zijn overtuigd, dat deze normen niet uit het subjekt ontspringen, maar uit een derde modus van werkelijkheid die van ouds de transcendente (dat is de bovenwereldlijke en bovenmenselijke) werkelijkheid genoemd wordt. Laat men even wachten om hier van „dromerij” te spreken. Ik wil hier als getuige voor het transcendentie-besef doen optreden niemand minder dan de schutspatroon van de humanistische stichting, onder welke auspiciën de landdag van 27 mei gehouden is, namelijk Socrates.

Xenofon vertelt in zijn Herinneringen, dat Socrates „zij die meenden dat niets van de werking der goden „(mytisch symbool van de transcendentie)” afhankelijk zou zijn maar dat alles zaak was van het menselijke inzicht, voor waanzinnig hield” (I, 1, 9); voorts dat Socrates „overtuigd was dat de goden voor de mensen zorgen, evenwel niet op de manier als de grote hoop geloofd: deze geloofd dat de goden wel een en ander weten, maar ook allerlei niet weten.” Socrates echter geloofde dat de goden alles weten, zowel woorden en werken als wat heimelijk bedacht wordt; verder dat zij „alom tegenwoordig zijn en aan de mensen in alle menselijke aangelegenheden tekens geven” (I, 1, 19).

Men denke hier bijv. aan Socrates’ befaamde daemonion. Bij Plato vinden wij een beeld van Socrates, dat in dit opzicht op dat van Xenofon zeer gelijkt is; in de Phaedo b.v. zegt Socrates: „Het komt mij voor, Cebes, dat het goed gezegd is, dat wij in de hoede der goden zijn, en dat wij mensen tot de ktemata (het „eigendom”) van de goden behoren” (62 B). In dit beeldende begrip ktemata is, dacht ik, uitgedrukt wat een filosoof van onze tijd, Karl Jaspers, noemt: het Ungreifende, dat is het omvattende van de transcendente werkelijkheid.

Het zou te ver voeren om te tonen hoe bij een werkelijkheidsbegrip, dat niet positivistisch verengd is, maar dat wereld, mens en transcendentie omvat, de natuurwetenschappelijke determinatie haar legitieme terrein heeft, maar hoe daarin het determinisme, d.i. de leer dat de gehele werkelijkheid gedetermineerd is (dus ook het subjekt, ook de transcendente werkelijkheid) een absurditeit moet heten. Het zou ook te ver voeren om te tonen, hoe het mytisch symbool „scheppen” zinvol kan functioneren als aanduiding van de transcendente werkelijkheid bij een niet verengd werkelijkheidsbegrip. Wie hierover lektuur zoekt, kan in de moderne wijsgerige literatuur genoeg vinden.

Ik wil alleen nog even wijzen op een soortement fundering van de etiek, die ik meen te vinden in de slotbeschouwing van prof. De Coninck: „Dit besef van te zijn gebouwd uit dezelfde materie, van te zijn gedetermineerd door dezelfde natuurwetten, allen voorouders te hebben gehad die terug gaan tot het

(Zie verder pag. 5) →

Prof. Minnaert en prof. De Coninck
antwoorden dr. De Wilde

An dr. De Wilde zou ik vooreerst de verzekering willen geven, dat prof. De Coninck zowel als ikzelf in onze persoonlijke naam hebben gesproken, en dat onze zienswijze in genen dele een standpunt van het Humanistisch Verbond als zodanig weergeeft. Dit geldt voor alle sprekers op onze kongressen en voor allen die in ons tijdschrift schrijven, en hoeft niet telkens uitdrukkelijk vermeld te worden.

Dr. De Wilde heeft de indruk dat wij een verouderd standpunt verdedigen. Wel, het komt in de geschiedenis van de wetenschap dikwijls voor, dat men in bepaalde tijden meer in de ene, en later meer in de andere richting is gaan denken. Zo is men in de biologie, na een periode van zeer stimulerend, maar te grof mechanistisch denken, omstreeks de eeuwwisseling grote betekenis gaan toekennen aan het neovitalisme, dat de nadruk legde op de „levenskraft” en op het streven van de natuur naar een „doel”. Deze periode ligt echter al ver achter ons. Meer en meer wordt duidelijk dat alle levensverschijnselen nauwkeurig volgens fysische en chemische wetten verlopen. De ontzaglijke betekenis van deze stelling voor onze wereldbeschouwing zal wel duidelijk zijn.

Met dr. De Wilde ben ik het volkomen eens, dat ons bewustzijn een realiteit is, met onze gevoelens van vreugde en pijn, van wil en van doel. Wij nemen deze gevoelens aan onszelf waar en mogen het uiterst waarschijnlijk achten dat ook andere levende wezens die in allerlei graden van ontwikkeling bezitten. Deze gevoelens vergezellen onze levensverrichtingen, maar zijn geen tussenschakels die invloed hebben op hun verloop. De fysische en chemische mechanismen, die onze daden bepalen, kunnen we dikwijls eenvoudiger uitdrukken door het psychologisch verband te beschrijven van de gevoelens, die met deze stoffelijke processen gepaard gaan. Het zijn twee kanten van dezelfde werkelijkheid. Bewustzijn hoort onverbrekkelijk bij de georganiseerde materie en kan los van deze materie niet bestaan. Ik zie geen reden om een soort (godelijk) doelbewust superbewustzijn toe te kennen aan het gehele heelal; dergelijke hypothesen, die onkontroleerbaar zijn, voere men niet in, ze hebben geen inhoud en de discussie over zulke schijnproblemen is onvruchtbaar.

Deze onderwerpen zijn op de landdag niet besproken, omdat het gestelde onderwerp alleen de natuurwetenschappelijke zijde van het vraagstuk betrof. Als ik er nu kort op ingegaan

(Vervolg van pag. 4)

oerbegin van de mens, rond een miljoen jaar geleden, tot het oerbegin van het leven, rond twee miljard jaar geleden — dat juist geeft besef van verbondenheid, van van-elkaar-afhankelijk-zijn.” Het gewaakt alsof naastenliefde

De indruk wordt gewekt, alsof naastenliefde, broederschap enz. op deze natuurlijke verbondenheid zouden kunnen worden gefundeerd. Ik zal hier nu maar niet weer de schutspatroon van de humanistische stichting oproepen, die over deze dingen wel héél andere gedachten had, maar niet anders doen dan doodsimpel vraag stellen, of prof. De Conincks familie relatie met de koloradokever (overigens ook

ben, dan is het alleen om aan te duiden in welke richting het verband met de bewustzijnsverschijnselen gezocht dient te worden.

Misschien dat dr. De Wilde het met mijn beschouwingen over materie en bewustzijn tot op zekere hoogte eens kan zijn. Maar hoe sterk onze opvattingen uiteenlopen blijkt wel, als hij bijvoorbeeld de morele normen van ons geestelijk leven uit een „bovenmenselijke werkelijkheid” wil afleiden. Daardoor verlaat hij het terrein van het redelijk denken, terwijl onze etische gevoelens toch zo begrijpelijk kunnen worden gemaakt uit de eisen der maatschappelijke samenleving. De door hem aangehaalde gedachtengang van prof. De Coninck is door deze, mijns inziens, niet als fundering van de etik bedoeld, maar als de uitdrukking van een veel algemener, zeer verheven en warm-menselijk gevoel. Men moge hierin het bewijs zien dat ook wij, streng natuurwetenschappelijke denkers, ontvankelijk zijn voor dichtsterlijkheid en schoonheid, liefde en idealisme.

M. MINNAERT

Dr. De Wilde heeft uiting gegeven aan zijn verbazing over het feit dat natuuronderzoekers het aandurven, „zonder er een spier bij te vertrekken”, uit hun natuurwetenschappelijke inzichten inzichten te maken van levensbeschouwelijke of van wijsgerige aard.

Indien prof. Minnaert en ikzelf, dat doende, daarbij inderdaad zouden gezondigd hebben, dan is de stichting „Socrates” daaraan, althans ten dele, mede schuldig, want in de uitnodiging tot het bijwonen van de landdag van de stichting stond uitdrukkelijk vermeld dat bij de behandeling van het onderwerp „Wetenschap en wereldbeeld” aan de orde zou worden gesteld „in hoeverre het moderne wetenschappelijke onderzoek bouwstenen levert voor een levens- en wereldbeeld”.

Ik wil echter wel dadelijk bekennen, voor wat mijzelve betreft, dat ik niet heb gewacht op het alibi van de stichting „Socrates” om uit mijn natuurwetenschappelijke ervaringen, inzichten te laten groeien van levensbeschouwelijke aard; ik kan zelfs niet inzien hoe het mogelijk zou zijn tot zulke inzichten te komen (d.w.z. inzichten over de verhouding van het individu tot de hem omringende wereld, tot het levende en het nietlevende, tot zijn medemens) zonder daarbij te steunen op alle mogelijke ervaringen en op de langzaam maar zeker daaruit groeiende partiële inzichten. Dat natuurwetenschappelijke ervaringen bij het ont-

de mijne!) hem ook maar enigszins belet, om dit diertje het leven en werken onmogelijk te maken, en of dit zelfde ook niet geldt van de t.b.c.-bacil, de pest-bacil, de malaria-mug en andere bloedverwanten.

Tenslotte: ik neem aan dat in de nabespreking deze gezichtspunten naar voren zijn gebracht. Ik betreur dan echter, dat dit – afgezien van de slotopmerking van prof. Stuyveling – in het verslag niet vermeld is. Het verslag maakt de indruk, dat de voorlichters van het Humanistisch Verbond toch eigenlijk nog leven in 1856 in plaats van 1956. En daar is, dacht ik, het Humanistisch Verbond stellig niet mee gediend.

DR. A. DE WILDE

staan van mijn levensvisie een groter aandeel hebben gehad dan dat bij de gemiddelde andere mens het geval is, ligt vanzelfsprekend aan mijn vorming als bioloog. De reden, waarom men mij gevraagd heeft daar een en ander over te vertellen voor de stichting „Socrates” ligt wellicht precies in het feit dat mijn inzichten afwijken van die van vele andere mensen.

Het is jammer dat mijn interpellant niet heeft kunnen steunen op de in „Rekenschap” (III, 170-179) verschenen tekst, die een ietwat minder scherpe, meer genuanceerde formulering geeft van wat in Amersfoort werd betoogd, dan het noodgedwongen korte verslag in „Mens en Wereld” (XI, no. 12, 4).

Maar dat zou waarschijnlijk weinig veranderd hebben aan de stellingname van dr. De Wilde tegenover ons betoog, zelfs als in plaats van „leven is niets anders dan een complex van uiterst ingewikkelde chemische processen” dan geschreven staat: „daar is geen menselijke aktiviteit die niet wortelt in een fysikochemisch gebeuren; daar is geen lichamelijke vorm die niet het resultaat is van een onoverzichtelijke reeks van scheikundige reacties; daar is geen ervaring, geen reactie, geen emotie zonder die structurele en funktionele basis” (Rekenschap III, 177).

En zelfs al had dr. De Wilde, in plaats van de passus in „Mens en Wereld”, handelend over de verbondenheid van de mens met het hem omringende leven, de daarop betrekking hebbende bladzijde gelezen in „Rekenschap” (III, 177-178), dan nog vrees ik dat het hem niet zou weerhouden hebben het „doodsimpele” argument „ad hominem” (op de man af) te gebruiken over mijn familie-relaties met... de kolorado-kever, de pest-bacil, de malaria-mug e.a. bloedverwanten”.

Argumenten ad hominem zijn gevaarlijke argumenten omdat zij zich zo gemakkelijk als een boemerang kunnen keren tegen hun gebruiker. De „doodsimpele vraag” van dr. De Wilde vertolkt een toestand die meerdere mogelijke verklaringen toelaat: het zou kunnen zijn dat in onvoldoende mate kennis werd genomen van de beschikbare natuurhistorische informatie; ofwel dat zij in onvoldoende mate werd geassimileerd, zodat uit de vele natuurhistorische ervaringen geen inzichten konden groeien; dat zal hier wel niet het geval zijn, en de verklaring moet dan gezocht worden in het feit dat dr. De Wilde de mens beschouwt als een samenstel van totaal onafhankelijke menselijkheden: de materiële mens, de „levende” mens, de intellectuele mens, de morele mens en de schepende mens, die elk bepaald zouden worden door wetmatigheden of normen die niet, als kommuniserende vaten, onderling verbonden zouden zijn; het éne menselijke facet, met zijn wetmatigheden, zou niet in staat zijn het andere, met zijn normen, te helpen konditioneren.

Wij delen die mening niet: de mens is één; zijn verschillende aspecten zijn innerlijk verbonden, hebben éénzelfde materieel substraat, zijn evenals de opeenvolgende verdiepingen van eenzelfde huis op elkander gefundeerd. Men kan het een bioloog niet ten kwade duiden als hij de objekt-subjekt relatie van de gehele werkelijkheid niet als een fifty-fifty verhouding kan zien. Zonder het subjeet helemaal over het hoofd te zien, kan de natuurhistorikus zich moeilijk onttrekken aan het feit dat het subjeet in dezelfde mate tot objekt is geworden als het mysterieuze onbekende en onbegrijpelijke dat ons omringde, door de wetenschap ontsluiterd, kenbaar en begrijpelijk werd.

Misschien is het inderdaad een ouderoue denkfout, maar die is niet te elimineren door een beroep op Socrates, hoe geliefd deze figuur ook moge zijn door de natuuronderzoeker, niet zozeer om wat hij verteld heeft dan wel om de methodes die hij daarbij tot ontwikkeling bracht. Dat hij leerde de waarde te erkennen van dui-

(Zie verder pag. 6) →

Atlas der Natuurreservaten

Resultaat van internationale samenwerking

De vakantietijd ligt alweer lang achter ons; 't geen wij in de natuur beleefden, waar dan ook in Europa, is tot herinnering geworden. Onze dagelijkse problemen hebben ons weer te pakken en vooral de internationale toestand, waar volkeren struikelend over hun eigenbelang trachten tot een onderling evenwicht te komen, houdt ons intens bezig. 't Is misschien goed om, juist nu de wereld zo hopeloos verdeeld lijkt, het licht te laten vallen op een gedachte, die in haar evolutie en verwezenlijking zo hoopgevend zonder grenzen, zo voor 't welzijn van alle mensen en al wat leeft is, n.l. de Natuurbeschermingsgedachte.

De wil om de Natuur te beschermen, haar om verschillende redenen voor de wereldbevolking van morgen te bewaren, heeft niet altijd bestaan. De primitieve mens was te veel één met de natuur om er zich bewust mee bezig te kunnen houden. Voor hem bestond er geen grens tussen hemzelf en de natuur, als iets geheel anders. Wel had eeuwenlange ervaring hem geleerd hoe hij zich handhaven moest, zonder zijn natuurlijke bestaansbronnen aan te tasten; zijn levenswijze was door taboes vastgelegd, maar met natuurbescherming had dit niets te maken. Verplaatste deze primitieve mens zich naar andere streken of kwamen er ingrijpende veranderingen in zijn omstandigheden, waardoor de bestaande taboes wegvielen, dan was het gevolg vaak vernietiging van waardevolle bestaansmogelijkheden.

Ook de Klaagzang van Plato over de ontbossing van de bergen van Attica, die de waterhuishouding verstoortte en erosie veroorzaakte, werd nog niet tot natuurbescherming, zijn ge-

dachten vonden in de samenleving waartoe hij behoorde geen weerklank, brachten geen krachten tot actie om dit gevaar te keren.

Veel later pas kwamen de wil tot beschermen en de mogelijkheden tot uitvoering van deze bescherming in de levenspraktijk samen, maar dan alleen nog maar voor beperkte doeleinden. Vorsten vaardigden wetten uit, die de vrijheid tot doden van wild of tot kappen van bomen in bepaalde bossen beperkten. Dit ging echter meer om de belangen van de vorst of van de adel; soms ook legden kleine plaatselijke gemeenschappen hun leden dergelijke beperkingen op ten opzichte van marken en meenten, maar altijd waren het beperkte economische bedoelingen, die hieraan ten grondslag lagen, niet de gedachtenwereld die later aan de natuurbescherming haar kracht en alomvattend karakter gaf.

In 1336 toonde die gedachten wereld zich voor het eerst toen Petrarca de Mont Ventoux in Zuid-Frankrijk besteeg. Hij was zo geboeid door het uitzicht, dat hij zich ineens bewust werd de Schepper vergeten te zijn door de aanblik van de Schepping. Hier voelde de mens het bestaan van een rechtstreekse relatie met die andere wereld naast de zijne en uit dit gevoel kon later, in alle nuances van drang tot zelfbehoud, verantwoordelijkheidsbesef of eerbied, de behoefte groeien om de menselijke beschaving te remmen in haar ontplooiing, welke vernietiging voor die „andere wereld” zou betekenen.

Na een aanloop bij de schrijvers van de achttiende eeuw is Alexander von Humboldt aan te wijzen als de grondlegger van de natuur-

uit afzonderen, wij kunnen de relatie van twee afzonderlijke factoren nagaan en een gebeuren herleiden tot een curve welke die wisselende relatie uitdrukt. Maar in de werkelijkheid is alles gebonden aan alles, is een toestand slechts een doorsnede, op één ogenblik, van ontelbare gebeurtenissen, die zich elk met hun eigen kurven uit het verleden, aldoor het heden, in de toekomst boren.

Kurven kunnen tot op een zekere afstand doorgetrokken worden, ook in de toekomst; ook als „een aap in een boom klimt om een paar bananen te pakken”, verklaart de natuurhistorikus die doelgerichtheid als een projectie uit het verleden.

Het determinisme van de natuuronderzoeker maakt daarom van mens en dier nog geen machines: machines worden gemaakt; mens en dier zijn gegroeid. Het begrip machine schiet tekort om het begrip levend wezen te vertolken, in dezelfde mate waarin het alledaagse antropomorfe begrip God te kort schiet bij het vertolken van het onuitsprekelijk wonder dat de natuurhistorikus mag aanschouwen en steeds sterker ondergaat naarmate hij het dieper tracht te doorgronden.

Daar is maar één verwijt dat ik nog niet goed kan nemen: dat is dat wij nog in 1856, niet in 1956 zouden leven. Wij hebben altijd de indruk gehad dat wij door vele omstanders niet helemaal begrepen werden omdat wij nu reeds een taal spraken die de omstanders pas over enkele jaren zullen spreken: maar misschien vergisten wij ons daarin.

Dat ware trouwens niet zo erg, want Socrates heeft ons zó geleerd de Waarheid, als weergave van de realiteit, als opperste goed te beschouwen, dat elke erkende vergissing, als winst gewaardeerd, een bron wordt van steeds groter geluk,

L. DE CONINCK

beschermingsgedachte en tevens van de ecologische ¹⁾ denkwijze in de natuurwetenschappen die in onze tijd zo'n grote plaats bij de natuurbescherming inneemt. Hij gebruikte voor het eerst het woord „Natuurmonument”, dat slecht gekozen lijkt, maar toch de eerbied weergeeft voor de wereld, die niet door mensephanen gemaakt is.

Toen volgde de stichting van het eerste natuurreservaat in 1853: het bos van Fontainebleau kwam, uit behoefte om de ongerepte schoonheid ervan te bewaren, onder wettelijke bescherming. In 1870 werd in de Ver. Staten het eerste nationale park, het Yellowstone Park, gesticht dat door de vele schone en vreemde natuurvormen de innerlijke behoefte bij zijn bezoekers deed ontstaan dit alles te beschermen en te bewaren ten voordele en tot vreugde van de mensen.

Na de instelling van de eerste reservaten begon toen de actieve natuurbescherming zich te ontplooiën. In de eerste fase, die wel de fase van „bescherming” in strikte zin genoemd wordt, is de aktiviteit gericht op twee doeleinden: het stichten en ongerept bewaren van reservaten en het beschermen van de in 't wild levende fauna buiten de reservaten. Jarenlange strijd heeft geleid tot verbetering van nationale wetgevingen die ongebreidelde jacht, uit hebzucht of louter uit hartstocht, aan banden legden of verboden. Internationaal zijn vele konventies op verschillend gebied van fauna- en florabescherming van grote praktische betekenis gebleken.

Organisatorisch nam de Natuurbescherming vanaf 1875 steeds betere vormen aan. Na verenigingen tot natuurwetenschappelijk onderzoek ontstonden faunabeschermingsverenigingen in verscheidene landen. Sterke stuwende invloed ging hierbij uit van grote idealisten als de Zwitser Sarazin, de Amerikaan Hornaday en de Nederlander Van Tienhoven. Door Sarazin vooral groeide de natuurbescherming langs de weg van wetenschap via faunabescherming tot algemene bescherming op internationaal niveau. Verscheidene konferenties leidden in 1928 tot een Internationaal Dokumentatie Bureau en in 1948 tot de Internationale Unie voor Natuurbescherming. De gedachtenwereld, die echter aan deze Unie ten grondslag ligt, heeft zich alweer verder ontwikkeld dan die welke verbonden was met de aktiviteiten op dit gebied in vroeger jaren. Toen immers voelde men een scherpe grens tussen de menselijke wereld en de natuur met daaruit voortvloeiend een negatieve houding, die trachtte de natuur aan zich zelf over te laten, haar haar eigen wetten te laten volgen door het uitschakelen van iedere menselijke invloed.

Deze wijze van „beschermen” kwam voort uit een eenvoudiger rechtlijnige gedachtenstructuur en van een minder verweven wereldbeeld dan het huidige. De reactie daarop was het zich bewust worden van het feit dat mens en natuur niet te scheiden zijn. Dit inzicht kwam voort uit de ontwikkeling van het menselijke denken sinds ongeveer 50 jaar waarbij uit een alles overheersende drang tot uiteenrafelen, analyseren, de weg weer naar de synthese, samenvoeging, gezocht werd. Eenzijdig rationalisme leidde in de afgelopen jaren tot mislukkingen op velerlei gebied; de enorme groei van de techniek en de snelle bevolkingstoename schonken ons veel nieuwe inzichten en vooral is ons duidelijk geworden hoe groot de onderlinge samenhang is van alle gebeuren op deze aarde.

Naast de „bescherming” is het dan de „bewaring” in actieve zin, die in de nieuwe opvatting van de natuurbescherming ontstaat. Deze nieuwe opvatting ziet de aarde als in beslaggenomen door één grote levensgemeenschap, waarvan de mens met al zijn stoffelijke en geestelijke behoeften deel uitmaakt en waarin hij een belangrijke, niet uit te schakelen factor is. Het gedrag van de mens zal er op

(Zie verder pag. 7) →

(Vervolg van pag. 5)

delijke bepalingen, dat hij de absolute eerbied voor en dienst aan de waarheid eiste, dat hij aantoonde hoe een behoorlijk ontwikkeld skepticisme onontbeerlijk is voor wetenschappelijk onderzoek, dat alles maakt hem voor altijd tot een van de grote patroons van de wetenschapsmensen. Datzelfde skepticisme dwingt ons ook zijn inzichten aan de noodzakelijke kritiek te onderwerpen, en wat hij geloofde over de goden heeft ongetwijfeld een grote historische waarde, maar dat hoeft ons nu niet meer te binden.

Ons betoog, van prof. Minnaert en van mijzelf, maakt, volgens dr. De Wilde, „op de arge-loze lezer een indruk van wijsgerig positivisme, om niet te zeggen materialisme”. Ik weet niet waarom de lezer daarbij niet argeloos zou mogen blijven, waarom hij kwaad zou moeten gaan zoeken achter onze verklaringen. Materialisme heeft wel een zeer kwade roep, in onze tijden, maar als iemand, die meent dat de materie draagster en grondstof is van alle verschijnselen, een wijsgerig materialist is, dan kan ik niet anders dan dat etiket voor mij opeisen. Als iemand, die meent dat het levensbeeld hoeft te steunen, niet op dagdromen, maar op door de wetenschap vastgestelde feiten, een wijsgerig positivist is, dan moet ik ook doorgaan voor een positivist. Al is alle erkende wijsgerigheid mij vreemd, al herleidt mijn filosofie zich tot de oorspronkelijke liefde voor en zucht naar wijsheid, toch roept dat kennelijk stukje materialisme en positivisme in mijn denken geen gevoelens op van schaamte of van schuld.

Dr. De Wilde erkent dat in de natuurwetenschappen het determinisme zijn legitiem terrein heeft. Voor de natuurhistorikus is al het bestaande, al het gebeurende deel van de éne werkelijkheid. Wij kunnen daar in ons denken wel een tijdelijk aparte structuur of een apart gebeuren



De kennelijke trots waarmee de jager tussen het zinloos neergeschoten wild zit, is wel zeer misplaatst. (Foto uit „Atlas der natuurreservaten“)

gericht moeten zijn, bij de bevrediging van zijn behoeften vooral de rijkdom van zijn levensmilieu zoveel mogelijk te bewaren. De menselijke invloed heeft echter door de eeuwen heen al een dusdanig stempel op de natuur gedrukt, dat totaal wegnemen van deze invloed eerder tot verarming van het bestaan zou leiden dan tot verrijking. De praktijk heeft dan ook aangetoond dat menselijk ingrijpen noodzakelijk is voor de instandhouding van die eigenaardigheden, die reservaten hun waarde geven.

Het gevolg hiervan was het ontstaan van het type „geleide reservaten“ waar de mens niet afzijdig gehouden wordt maar actief meewerkt aan het in stand houden in zo gaaf mogelijke toestand van alles wat door toedoen van de menselijke beschaving of door natuurlijk verloop dreigt voorgoed te verdwijnen, de wereldlevensgemeenschap doet verarmen of de wereld steeds minder bewoonbaar dreigt te maken. En niet alleen dat menselijk handelen in de natuurreservaten toelaatbaar of wenselijk is, het moderne streven wil de natuur ook een actieve rol laten spelen in het kultuurlandschap, dat de mens voor zijn leven en onderhoud nodig heeft. Elementen van groen en wildernis zullen de landbouw tegen verdroging, verstuiwing, plotseling optreden van ziekten en plagen moeten beschermen. Natuurlijke reinigingskrachten zullen het water van meren en stromen zuiver moeten houden; hellingbossen en bovenstroomse moerassen zullen door hun invloed op de waterverdeling grote droogte en overstromingen, kunnen voorkomen. Een biologisch gezonde en schone fauna en flora zullen daarom een plaats in het kultuurlandschap moeten hebben; overal zullen als 't ware kleine natuurreservaatjes als toevluchtsoord en verspreidingscentrum voor oorspronkelijke levensvormen te midden van het kultuurlandschap hun functie moeten kunnen vervullen.

Zo groeide de natuurbeschermingsgedachte van uit de onbewuste houding ten opzichte van de natuur bij de primitieve mens, via de natuurbescherming op zeer beperkt gebied in belang van enkeling of groep, tot algemene natuurbescherming, de gehele wereldlevensgemeenschap en daarbij behorend milieu omvattend; tevens ontwikkelde zich deze gedachte organisatorisch van nationaal tot internationaal niveau en kwam uit de negatieve „laissez faire“ (niet ingrijpen) houding ten opzichte van de natuur in de reservaten, die de mens uitsloot, een positieve houding voort, waardoor de mens zijn plaats en taak in de reservaten toebedeeld kreeg. Tenslotte vond de natuurbeschermingsgedachte haar sluitstuk in de idee van het laten functioneren van deze gedachte in het kultuurlandschap, waarbij mens

en natuur weer geheel één en verbonden zijn, maar nu bewust en actief beleefd.

Deze ideeën zijn duidelijk uitgesproken in een verklaring, door vele regeringen, internationale organisaties en nationale verenigingen ondertekend, bij de oprichting van de Internationale Unie voor Natuurbescherming in 1948. Een van de resultaten van de arbeid van deze Unie is het verschijnen van een „Atlas der Natuurreservaten“, deze zomer, voor ons land, bij Elsevier te Amsterdam, verschenen. Geleerden uit vele landen werkten aan dit prachtige boek mee, namen ieder een bepaald aspect van het uitgebreide onderwerp voor hun rekening.

De inleiding geeft ons een waarschuwend woord ten aanzien van het gevaar dat in beangstigend tempo bezig is te ontstaan door de snelle bevolkingsaanwas en de ongelooflijk gevarieerde mogelijkheden van de techniek, die in handen van de kortzichtige, naar winst jagende mens, de onbewoonbaarheid van de aarde in verschillende opzichten steeds dichterbij en reëler maakt.

De beide eerste hoofdstukken geven een indruk van de betekenis van de Nationale Parken en reservaten voor de wetenschap. Want als men beschermen wil, moet men weten wat er te beschermen valt en als men de rijkdom aan levensvormen en landschappen bewaren wil, moet men de mogelijkheden om dit alles te kunnen laten voortleven en voor verdwijnen te behoeden tot in de kern doorvorsen, de wetten waarop dit alles berust leren kennen. Wil men daarbij de duizend-en-één levensgemeenschappen gezond op deze aarde hun functies laten uitoefenen dan vraagt dat doordringen in de wetenschap, die zich bezighoudt met de invloed die de organismen op hun milieu en omgekeerd, uitoefenen: de oecologie. Door gemis aan inzicht in deze materie heeft de mens al heel wat katastrofen veroorzaakt, heel wat evenwicht in de natuur hopeloos verstoord. Boeiende voorbeelden hiervan zijn in deze hoofdstukken te vinden.

Het derde hoofdstuk geeft de rol van de natuurreservaten bij het behoud van plantensoorten en hun relaties. Hierbij is het van belang dat zoveel mogelijk planten voor de toekomst bewaard blijven niet alleen als bezienwaardigheden voor het nageslacht, maar ook omdat iedere plantensoort, die verdwijnt, geheimen met zich mee kan nemen, die de sleutel kunnen zijn tot oplossing van biologische problemen, waarvoor wij in de praktijk gesteld

kunnen worden, en tevens om het terugkruisen van planten met de wilde soorten om bepaalde noodzakelijke eigenschappen te kunnen krijgen, mogelijk te maken.

De rol van de reservaten bij het behoud van diersoorten en dierlijke gemeenschappen vormt het volgende onderwerp. Behalve dat in de reservaten vele dieren voor uitsterven worden behoed om de wereldfauna haar rijkdom aan soorten niet te ontnemen en de mens het prettiger gaat vinden allerlei dieren in hun natuurlijke staat te observeren, te leren kennen en waarderen in plaats van hen op te jagen en neer te knallen zonder goede reden, worden zij ook op allerlei wijzen beschermd omdat zij onmisbaar zijn in de grote levensgemeenschap op aarde. Ook zij vervullen hun bepaalde functie en uitroeiing kan tot evenwichtsverstoring leiden met kettigereacties van nare gevolgen.

Mocht de mening bestaan dat Natuurreservaten en Nationale Parken instellingen zijn die alleen maar geld en grond kosten en daarom economisch niet verantwoord zijn, dan geeft het hoofdstuk over hun economische betekenis ons daarover een totaal ander inzicht. Het blijkt dat juist deze reservaten en Nationale Parken een bron van inkomsten kunnen betekenen. In de eerste plaats door wat de wetenschap daar leert kennen om de landbouw, de veeteelt enz. gezonder en efficiënter te doen functioneren, maar ook door de opbrengst aan produkten die de geleide reservaten voortbrengen en vooral door de enorme toeloop van toeristen met alles wat daarmee samenhangt, naar deze parken.

Uit een oogpunt van schoonheid en toerisme zijn deze reservaten en Nationale Parken van onschatbare waarde. Hoofdstuk IV vertelt ons hier iets over. Ergens zal de mens van de toekomst toch het contact met de ongerepte rijkgevarieerde natuur moeten kunnen beleven. Kunst in welke vorm ook en in welke stad ook aan duizenden aangeboden, vindt ergens zijn grond in een moment van oerbeleving in de natuur. De stad, die verwerkt, consumeert en uitwerpt heeft de natuur nodig om te kunnen produceren. Bij haar uiterst snelle, korte processen heeft zij de natuur nodig om het eeuwige aan te kunnen voelen. En al zegt de moderne mens al deze dingen niet zo romantisch meer maar drukt hij zich meer in wetenschappelijke termen uit, de gevoelens die er aan ten grondslag liggen zijn ook voor de toekomstige mens een noodzaak om zijn volledige persoonlijkheid te kunnen ontwikkelen.

Het zevende hoofdstuk geeft een verhandeling over de natuurreservaten en de bevolkingsontwikkeling, waar de verschillende typen van reservaten besproken worden in verband met de dichtheid, de ontwikkelingsstadia en geaardheid van de bevolking in verschillende landen.

Het laatste hoofdstuk geeft de geschiedenis van de Internationale Natuurbescherming, waaraan de eerste helft van dit artikel ontleend is. Dan volgt een overzicht van alle natuurreservaten, in welke vorm ook georganiseerd, over de gehele wereld verspreid met een aparte beschrijving van de grootste en belangrijkste, terwijl een keur van prachtige foto's en zeer duidelijke kaartjes het geheel maken tot een boek dat ten volle berekend is voor zijn taak, de Natuurbescherming in haar moderne gestalte bij de mensen bekend te maken, zodat iedereen mee kan helpen dit werk van verreikende en alomvattende allure te verwezenlijken. Het gaat hier immers om het bewoonbaar houden en maken van ons aller woonplaats, de aarde en om het feit dat de natuur voor ons allen een der hoogste elementen van het geestelijke leven vormt, zonder welk wij zouden verworpen tot planten waarvoor geen reservaat bestaat.

A. GROENMAN-DEINUM

¹⁾ Oecologie is de wetenschap die zich bezighoudt met de invloed, welke organismen op hun omgeving uitoefenen.

Verscheurde wereld

Het heeft mij genoeg gedaan, dat J. v. P. in „Mens en Wereld” van 13 oktober j.l. in een noot bij zijn artikel „Verscheurde Wereld” opmerkt dat „De Vrijdenker” voor zover hij weet, niet wil, wat het Eindhovens Dagblad aan de vrijdenkers in de schoenen schuift, nl. anti-godsdienstigheid te preken in de humanistische verzorging van militairen. Ik wil ter aanvulling, als schrijver van de bewuste artikelen in „De Vrijdenker” opmerken, dat ik dat overigens daarin duidelijk genoeg heb doen uitkomen („dat preken is ook niet nodig” en verderop: „Wij hebben in onze levensbeschouwing positieve elementen van levensaanvaarding en levensmoed te over om ons niet tegen de godsdienst behoeven af te zetten ten einde tot een gesprek met een mede-ongelovige te komen”).

Ik wil hier tevens trachten een misvatting recht te zetten, die v. P. vermoedelijk aan het Eindhovens Dagblad heeft ontleend, nl. dat ik bedoeld zou hebben aan te tonen, dat ongodsdienstigheid wel in anti-godsdienstigheid zou moeten uitlopen. Wat ik wel heb betoogd is dit: in dergelijke gevallen gaat het er niet om, hoe men (i.c. het H.V.) zichzelf ziet, maar juist hoe de tegenstander, die tenslotte de beslissing in handen heeft, ons kan zien. En dan is de verdediging, dat men zichzelf niet anti-godsdienstig acht, een hachelijk argument, dat, ik heb in „De Vrijdenker” uitvoerig uiteengezet hoe, zich uitstekend leent om tegen de gebruiker ervan te worden gekeerd. En dat dit

gebeurt, de weigering van de Eindhovense subsidies is daar om het te bewijzen.

Deze kwestie van anti- of ongodsdienstigheid moet hier m.i. buiten beschouwing blijven. Want door zo nadrukkelijk te beweren, dat men niet anti-godsdienstig is, geeft men stilzwijgend toe, wat aan godsdienstige zijde veelal als vanzelfsprekend geldt, nl. dat anti-godsdienstigheid — agressief of niet — iets onbehoorlijks, iets ongeoorloofds is. Het zou daarom beter zijn, on- of anti-godsdienstigheid hier irrelevant te verklaren. Immers, in het maatschappelijk werk voor buitenkerkelijken, die niet tot on- of anti-godsdienstigheid behoeven te worden „bekeerd”, heeft het geen zin, om voor zulke opvattingen, hoe men ze ook noemen wil, propaganda te voeren, gesteld dat men maatschappelijk werk daartoe zou willen gaan misbruiken.

Het is m.i. nutteloos, ten opzichte van een tegenstander, die on- en anti-godsdienstigheid, ik zou haast zeggen principieel, verwart, zich te verdedigen door zich op niet-anti-godsdienstigheid te beroepen. Men bereikt er slechts dit mede, dat deze tegenstander des te ijverig gaat speuren om in onze beweerde ongodsdienstigheid toch de anti-godsdienstigheid aan te wijzen. Het argument is niet slechts overbodig, het werkt bovendien schadelijk door de anti-godsdienstigheid, die een onmisbaar element vormt in de m.i. onmisbare discussie tussen de levensovertuigingen, nog meer in diskrediet te brengen dan zij reeds is.

J. GERH. RAUSCH

De wereldrepubliek

Wie zijn knap, beangstigend knap zelfs. Wie zich verdiept in de vorderingen en resultaten van een willekeurig terrein van het menselijk denken en doen, hetzij als deskundige op zijn terrein, hetzij als leek met interesse voor een onderdeel, komt tot de konklusie:

Wat zijn we al knap. Zeker, er komen steeds nieuwe en steeds meer problemen, maar toch: wat zijn we al knap. Wat dom dus, wat onmenselijk, onverantwoordelijk dom, nog veel erger: wat grenzeloos immoreel tegenover alles wat leeft, tegenover onze allerderbaarsten, tegenover onze kinderen, wat dom, dat al die knappe mensen, dat al die dragers van verantwoording, dat al die geleerden, dat al die leiders der mensheid, dat al diegenen, aan wie de volkeren hun vertrouwen schonken, dat zij allemaal het allerbelangrijkste zó veronachtzaamd hebben.

In al die duizenden jaren van groeiende beschaving, in die eeuwenlange evolutie van het menselijk denken en doen, is het allerbelangrijkste geen stap nader tot een oplossing gekomen, is het probleem waarmee de menselijke samenleving sedert prehistorische tijden tot op de dag van heden onafgebroken gekonfronteerd is geweest, verwaarloosd, genegeerd. Dat probleem, u begrijpt het, is de vrede. Door alle eeuwen hebben weliswaar talloze ongenoemden, de edelsten, het vredesideaal nage-

streefd, maar ook hier heeft geweld de schoonste stemmen gesmoord. Dat nu, na de ervaring van twee wereldoorlogen, en de afgrijpselijke scheldingen van een derde en laatste, de goedwillenden hun beste krachten bundelen, is zó logisch, dat het slechts verbazing, ontzetting kan wekken, dat zoveel goedwillenden nog niets hebben gedaan.

In Cardiff, op 28 augustus 1956, is uitgeroepen een wereldrepubliek. Radio, televisie en pers hebben in Engeland aan deze gebeurtenis de aandacht geschonken, die „men” daar voor deze „aktualiteit” voldoende achtte. De Nederlandse dagbladen heeft, voor plm. 90 pct., gezweven. De drijfveren van deze wereldburgers tot het stichten van een „wereldrepubliek” zullen u, zelfs zonder 't voorafgaande, duidelijk zijn. De doelstellingen kunnen we aldus kort samenvatten: Al het menselijk-mogelijke doen, om een vreedzame samenleving tussen alle mensen, ongeacht hun afkomst, overtuiging, godsdienst, huidskleur of ontwikkelingsgraad, te bevorderen; een samenleving, waarin niet zal heersen het recht van de sterkste (persoon, groep enz.), maar het werkelijk menswaardige, menselijke recht. Daartoe geldt als eerste, hoogste en absoluut gebiedende eis, uitbanning van oorlog. De mensheid, die zoveel wonderen van wetenschap tot stand heeft gebracht en nog tot stand kan brengen, moet aan deze primaire eis voldoen.

Alle ontwikkeling, van de meest fijnzinnigste filosofische bespiegeling tot de zakelijkste, perfect functionerende vuilnisauto, het is alles van nul en gener waarde, zolang alles wat mooi, knap, machtig of interessant, wat lief of teder is, vernietigd kan worden door menselijk wanbeheer.

De wereldburgers, mensen uit allerlei landen, van allerlei richtingen en ontwikkelingsgraden, gewone mensen, willen met de stichting van deze wereldrepubliek dit bereiken: alle goedwillenden bewegen, ieder naar zijn vermogen, mee te werken aan dit allereerst, allerhoogst noodzakelijke: uitbanning van oorlog. De mensheid, die tot de atoomkern wist door te dringen, die z'n vleugels wil uitslaan tot buiten z'n geboortepaneet, die mensheid moet, en kan, bereiken: Uitbanning van oorlog, wil het voortbestaan van het leven in al z'n rijkdommen op deze planeet mogelijk blijven.

Eindeloos veel leed, vernietiging van alles wat ons dierbaar is, uitroeiing van heel het opkomende geslacht, dreigt. De wereldburgers, die beseffen dat geen enkel redelijk denkend mens, waar ook ter

wereld, deze afgrijpselijke, mensonwaardige vernietiging wil, die zien, hoe steeds weer op hoog niveau alle goede denkbeelden, door macht en dreiging van overmacht, onuitvoerbaar blijken. De wereldburgers, die heus normaal-gewone mensen zijn, hebben nog wel zoveel idealisme, dat zij zich willen inzetten voor dit ideaal: Uitbanning van oorlog.

De wereldburgers willen, in de grootste ernst, met de stichting van deze republiek zeggen: Wie gij ook zijt, wat gij ook zijt: Besef uw plicht, als vader, als moeder, als mens. Nu. Wat u ook denkt of gelooft, nastreeft of hebt bereikt, beseft de thans urgentst geworden plicht, werkt mee aan:

„Uitbanning van oorlog”.

A. VAN DER GRAAF

Welke innerlijk beschaafde heer wil

kennismaken met dame,

52 jaar, human., moderne levensopvatting; met levensvreugde en veelzijdige belangstelling. Enig inkomen, eigen woning.

Brieven onder no. dec. 1, bur. van dit blad.

Te huur aangeboden te Amsterdam

gestoff. zit- en slaapkamer,

te betrekken half of einde januari.

Liefst voor dame boven de 40 jaar.

Brieven onder no. dec. 2, bur. van dit blad.

Kerk spreek dan toch!!

Ondergetekende heeft in een

Open brief aan de

Synode der Herv. Kerk

uiteengezet dat zij, inplaats van de souveriniteit van Nieuw-Guinea te problematiseren, had moeten doorbreken tot een wakkerschudden van het geweten van ons volk en de mensheid op een aantal punten, die door mij worden aangeduid en die stuk voor stuk 10 tot 100.000 maal zo belangrijk zijn dan verandering in de souveriniteit over Nieuw-Guinea.

U kunt een afdruk van deze Open Brief bestellen, door gelijktijdige storting van 25 cents op mijn girorekening 843000.

Ds. H. VAN LUNZEN, Odoorn.

CREMATIE

*Heeft u reeds een
codicil geschreven?
Wacht niet tot het
te laat is.*

*Op verzoek worden
codicil-formulieren
graarne toegezonden.*

**VERENIGING
VOOR FACULTATIEVE
LIJKVERBRANDING**

Riouwstraat 186, 's-Gravenhage
Telefoon K 1700-554797

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredakteur: dr. H. Bongers. Redaktiesekretaris: J. van Straten, Goethelaan 73, Utrecht. Telefoon: 31563. Administratie en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht. Tel.: 10163. Postgiro 304960, t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht. Advertentietarieven op aanvraag. Kleine advertenties: f 1,— per regel. Abonnementsprijs: voor leden van het Humanistisch Verbond f 3,50 p. jaar, voor niet-leden f 6,—. Buitenland f 6,50. Losse nummers: f 0,20.